

Alar Tamming

Jalutuskäik raha alkeemiasse

ESTRA

Eesti Transpersonaalne
Assotsiatsioon

Nähes ennast keskel, kus minu selja taga on minevik,
minu vanemad ja vanavanemad koos nende taga asetsevate
vaarisade ja vaaremade üha laieneva lehvikuna, mis ulatub
aegade hämarusse, kuid ometi on vastu kõiki tõenäosusi
koondunud ja kandnud mind just siia, praegusesse hetke, ning
mu ees on tulevik, kus asetsevad mu lapsed ja nende ees veel
kehastumata lapselapsed koos neist edasi hargnevate
põlvkondadega, ulatudes homsetesse ja luues tulevikus seda,
milleks nad on loodud, **pühendan ma selle raamatu läbi
sajandite ja aastatuhandete kestvale ELULE**, mis läbistab
kogu seda lõputut teadvuste jada minevikust tulevikku,
peatudes viivuks, mis on just nüüd.

Alar Tamming

„Jalutuskäik raba alkeemiasse“

Trüki- ja faktivead Alar Tamming
Kujundus Kaarel Kivikangur
Sõnalised ja komalised soovitusel Liset Kivioja
Täiendavad joonistused Ulla Väk
Keeleline hoolimine Keiti Peterson
Nõuannete jagamine Ivar Tröner

© 2020 Alar Tamming

© 2020 Eesti Transpersonaalne Assotsiatsioon

© 2020 Illustratsioonid Ulla Väk

Käesoleva raamatu autor on veendunud, et kõikvõimalikud autoriõigused, litsentsid ja patendid on takistuseks inimkonna arengule. Kõik, mida inimene on loonud, on loodud ainult tänu teistele inimestele. Seda näitab juba see, et ilma teisteta ei oskaks keegi isegi rääkida. Seetõttu ei ole õige oma loomingule levikule ühtegi piirangut seada, sest looming on ühtlasi ka kõigi autorit ümbritsevate inimeste, loetud teoste ja nähtud sündmuste vili. Seetõttu on autor võtnud vastu otsuse kaasa aidata info vabale levikule nii palju, kui see on võimalik. **Käesolevat raamatu teksti on lubatud – kordan, just nimelt lubatud, mitte keelatud – kopeerida, paljundada ja levitada kõikide erinevate infokandjate kaudu: elektrooniliselt, mehhaaniliselt, suuliselt, skaneeritult. Lubatud on paljundada ja teha fotokoopiaid ning kasutada neid oma äranägemisel sellest autorit teavitamata. Lubatud on tsiteerida, osaliselt või täielikult, ilma autorile viitamata. Lubatud on kasutada raamatut ükskõik millisel eesmärgil, kaasa arvatud kommertseesmärgil, sellest autorit informeerimata.** Raamatut võib tõlkida ja välja anda ükskõik mis keeles, ilma et peaks mõtlema autoriõigustele. Lubatud on ka kasutada autori ideed levitada raamatut ilma autoriõiguse ja loota, et see idee levib edasi järjest enam ja enam.

Trükkinud trükikoda AS Pakett

ISBN 978-9949-7289-9-2

www.transpersonaalne.ee

Sisukord

<i>Sissejuhatus</i>	9
Kõigest lühidalt (aga mitte nii väga)	17
Raha olemus	25
Raha kui vahetusväärtus	27
Raha kui väärtuse säilitaja	35
Raha kui mõõdik	41
Raha kui kaup	49
Raha kui kõige kurja juur	53
Raha kui energia	59
Raha omadused	61
Vahepala minevikust, rahast, rikkusest ja mida sellest kõigest on arvatud	93
Kondratjev ja tema lained	111
Õhtumaa allakäik ja Spengler	119
AI-AI tehisintellekt!	133
Kord ja kaos, kaos ja kord	151
Milleks see kõik?	179

Sissejuhatus

Raamatu esimene lause on alati väga oluline, vähemalt kirjanike endi jaoks, aga kindlasti ka lugejatele, sest see on lause, mis võiks raamatuga kaasa tulla ka siis, kui raamat on läbi loetud. Nagu Arno, isa ja koolimaja või siis Tolstoi mõtisklus selle üle, et õnnelikud abielud on kõik ühesugused, aga õnnetud on igaiks isemoodi. Minu esimene lause kujunes just selliseks, nagu see siin eespool kirjas on. Ja loomulikult ei räägi see midagi selle raamatu kohta ning meelde ka tõenäoliselt ei jää. Esimene lause on eelkõige kontakti võtmine oma lugejaga – Sinuga, kes Sa seda teost praegu loed. Kui oled selle raamatu kätte võtnud, siis on kõik, mis toimus enne selle raamatu lugema hakkamist, veel sinuga kaasas. Ühelt poolt loed Sa seda raamatut ja seda lauset, samas mingi osa Sinu teadvuses tegeleb veel igapäevaste probleemidega, sellega millega olid hõivatud enne, kui selle lehekülje avasid. Enamasti muidugi tegeletakse suhetega. Teatavasti on nii, et kui teadvus läheb vabakäigule, siis esimesena ei tule üles mitte mõtted sellest, kuidas maailma paremaks teha või püüe mõista maailma majanduse ja raha olemust, vaid meie suhted. Ning mitte tööalased suhted, vaid eelkõige suhted meie partneri-kaaslasega, suhted vanematega ja suhted lastega. Need on kolm kõige olulisemat suhete tüüpi ja meie mõtted on kohe valmis nendega tegelema hakkama, kui ühtegi muud teemat päevakorras pole. Lugema asudes hakkavad need igapäevased mõtted kaugenema ja tekib võimalus siseneda raamatu maailma. Maailma, mis on täiesti erinev igapäevaste tegevuste, probleemide ja suhete maailmast. Ma ei tea, millises kohas sa neid raamatu avalauseid loed – kas teed seda raamatupoes, mõeldes, kas seda osta, või oled end hoopis diivanil mugavalt sisse seadnud, et paar tundi tavamaailmast rahamaailma kaduda.¹ Ma ei tea, kuidas see raamat

1 Hästi hea on see, kui kodus on telekas ja keegi on selle käima pannud. Nii nagu Groucho Marx kunagi ütles: „Mulle väga meeldib televiisor, kui keegi selle mängima paneb, siis ma saan mitu tundi teises toas rahulikult raamatut lugeda.“

sinuni jõudis, kuid ma tean, et just praegu loed sa seda lauset ja mõtled võib-olla, et miks ma sedasi kirjutan – kas siis nii peab algama raamat, mis räägib rahast. Kui sa nii mõtled, siis on raamatu algus oma ülesande täitnud, sest autori ülesanne on Sul aidata igapäevasest maailmast välja saada, ja kui Sa mõtled autori teksti ja sõnade üle siis tähendab see seda, et igapäevane maailm hakkab kaduma ja see ära kadumine on tõepoolest oluline. Raamatut lugedes ongi vaja raamatulehtede vahele ära uppuda, alles siis liigud Sa autoriga kaasa ja saad mõista seda, mida autor tahab edasi anda.

Tegemist on minu teise raamatuga ja selles teoses kirjeldan ma kõike seda, mida ma tean rahast. Esimene minu raamat oli pealkirjaga „Jalutuskäik iseen-dasse“. Selleks et mõista raha, tuleb mõista eelkõige iseennast: enda motiive, mõtete päritolu, uskumuste süsteeme ja palju-palju muud. Iseenda mõistmine on kõige mõistmise alus. Minu jaoks moodustavad need kaks raamatut terviku. Esimene on suunatud inimese sisemaailma poole, teine aga välismaailma suunas. Välismaailmas asub ka selle raamatu üks telg ehk raha. Ning ükskõik kuhu me maailmas ka ei läheks, siis raha eest me ära põgeneda ei saa. Tundub, et raha on maailmas kõige olulisem, kui sul teda on, siis on kõik hästi, ja kui sul teda pole – ja isegi juhul kui sa arvad, et raha pole maailmas oluline –, siis lotovõidu vastu pole enamikul inimestest midagi. Budistlike munkade kohta see küll vist ei kehti, aga nemad ongi sellest rattast juba välja saamas või saanud. Selle käibetõe üle, et raha pole elus kõige olulisem,² ma siin leheküljel arutlema ei hakka. Pigem proovin mõista ja kirjeldada raha olemust nii, nagu mina seda näen, ning arutlen ka kõikvõimalike muude teemade üle ning pikin need läbi huumori, näidete ja joonistega. Nii nagu esimeses raamatus, ei kavatse ma anda viiteid ja lepin sellega, kui keegi on sama mõttekäiku mõne teise autori käsitluses juba lugenud. Võib isegi öelda, et ma ei peagi ennast selle raamatu autoriks, sest selle valmimisse on enese teadmata panustanud kõik

2 Asi on iseenesest väga lihtne, nimelt pole tegu sellega, et rahaga oleks hirmus hea, vaid sellega, et ilma rahata on hirmus paha. Mõned jälle arvavad, et see on elementaarne, et raha pole oluline, oluline on raha hulk, et rahaga on nagu seksiga, ainult liiga vähe on väga halb. Ja puht ratsionaal-loogiliselt see isegi esimesel hetkel tundubki nii. Rohkem raha – rohkem soovide täitumist – rohkem õnne ja rahulolu. Rohkem raha – rohkem vabadust – rohkem võimalusi teha seda, mida soovid. Kuid rohkem raha tähendab ka rohkem vara ja kohustust selle eest hoolitseda. Ja kas rohkem raha tähendab seda, et sul on rohkem vaba aega või vähem vaba aega? Maailm on siiski suurem ja laiem kui selline primitiivne loogika. Raha ja raha tähtsuse omavaheliste seoste lahtimõtestamisel on varieeruvus maailmas sama suur, kui on selle üle iseseisvalt mõtisklejate arv. Igahel on raha kohta oma teooria ja teiste teooriatest tavaliselt eriti ei huvituta. Etteruttava märkusena lisan, et järgnevatel lehekülgedel kirjapandu ei pruugi ühtida Sinu kui lugeja maailma pildiga ja sel juhul võta seda raamatut lihtsalt huvitava lugemisena – ah soo, ka nii on võimalik maailma näha.

Alati tasub röömustada, kui keegi kodus televiisori mängima paneb, siis saab rahulikult teises toas raamatut lugeda.

mu esivanemad, sest muidu poleks mind, kes seda siin kirjutab, samuti kõik sõnameistrid alates Jules Verne'ist ning Arthur Conan Doyle'ist kuni Thomas Manni, William Goldingu, Haruki Murakami ja Michael Houellebecqini – kõik kirjanikud, kelle teoseid ma elus olen lugenud. Kuna ma iseenast pole ise loonud, vaid avastasin ennast sellest maailmast, kus ma praegu olen, siis võib öelda, et selle raamatu on loonud maailm minu ümber. Maailma asemel võiks öelda isegi Universum, sest alates Suurest Paugust, mille kohta me tegelikult midagi ei tea, on kõik see, mis Universumis toimunud – alates tähtede moodustumisest kuni eluni maal ja seejärel inimese ja teadvuse arenguni –, viinud kogu süsteemi sellesse hetke, et just nüüd valmibki see raamat ja just nüüd oled Sina seda lugemas. Ja kuna ma enda ümber olevat maailma ei ole ise loonud, veel vähem iseenast, siis võib öelda, et selle raamatu kaasautorid on

kõik elu jooksul kohatud inimesed, vestlused nendega, samuti kõik kogutud infokillud, faktid, mõtisklused, järeldused ja hüpoteesid, ning see kõik on alguse saanud ammu enne mind. Mul on au kõik oma elu jooksul kogetu kokku koguda ja just selles vormis maailmale tagasi anda, nagu see nendel lehekülgedel kirjas.

Raamatut kirjutatakse kahel põhjusel. Esiteks soovin ma rahateema enda jaoks nii ära korrastada, kui ka lõpetada. Ma kirjutatakse seda raamatut justkui iseendale. Kirjutades muutuvad seosed veel selgemaks ja nähtavamaks ning mu sisemaailm korrastub. Teiseks kirjutatakse seda ka lugejale, kes on sellest teemast või siis inimese sisemaailmast huvitatud. Kui mõnel lugejal tekib tänu sellele raamatule mõni uus *insait* või teadmine – või ta hiljem ütleb, et selle raamatu lugemine oli mõistlikum tegevus, kui lugemiseks kulunud aja ulatuses Facebooki silmitsimine, siis on see lisavõit. Nii nagu esimeses raamatus, plaanin ma ka siin eirata õigekirjareegleid ja kirjavahemärkide kasutamist, kui mulle tundub, et edasi antav stiil ja sõnum just sellised peaksid olema. Samuti olen valmis vastu võtma kriitika, mis on suunatud sellele, et ma ei viita täpselt, kelle mõtteid ma edasi annan, ning olen päri, kui mõnes kohas võib keegi raamatut plagiaadiks nimetada, sest nii nagu vestluses kasutame me teiste inimeste loodud mõttekäike, tabavaid väljendeid ja nalju ilma autorile viitamata, teen siin raamatus sedasama ka mina. Tegu ei ole teadustööga, vaid elavate mõtetega, mida on kõigil õigus kahtluse alla panna. Minu eesmärk ei ole kedagi milleski veenda. Eelkõige on see teos justkui vestlus lugejaga, koos sellega kaasnevate mõttekatkestuste ja keelevääratustega. Eeskujuks on mul siin William Somerset Maugham, kes korra andis ühe oma raamatu korrektori kätte, kes siis teatas, et Sir Maughami raamatus kasutatav keel ja grammatika ei vasta headele inglise keele tavadele ega reeglitele, ning asus seda usinalt parandama. Parandamine ei teinud midagi paremaks, selle asemel kaotas raamat oma voolavuse ja sujuvuse ning viisakalt öeldes muutus poliitiliselt korrektseks ja ühes sellega ka igavaks. Õnneks jäi see ainukeseks korraks ja edaspidi lasi Maugham korrektoritel oma raamatutes ainult trükivigu parandada.

Raamatus luban endale ka kõikvõimalikke mõtteuperpalle, liikuda mõne teema juures radadele, mis selle teemaga näiliselt üldse seoses pole, kirjutades ühtlasi ka oma kahtlustest ja ideedest, mille tõepärasuses võin ka ise osaliselt kahelda. Lähtun ühest filosoofist, kes küsimusele „*Kas te olete valmis oma ideede eest surema*“ vastas: „*Loomulikult mitte, sest võib-olla ma eksin.*“ Pigem luban juba esimesest peatükist oma mõtteradadel kulgeda ootamatutes suundades ja loodan, et need lugejale, kui mitte midagi uut ei anna, siis

vähemalt naudingu lugemisest ikka. Eeskujuks on siin pigem kirjanikud nagu Stefan Zweig ja Milan Kundera – keda ma ise olen valmis lõputult lugema, kuigi nende teoste arv eesti keeles on piiratud – kui majandusest kirjutavad tõsised kirjamehed nagu Friedrich Hayek või Ludwig von Mises, kelle teoste väärtust käesolev lause siiski mitte ei vähenda, vaid pigem suurendab, sest kui vähemalt üks selle teose lugeja ka mõne Hayeki teose, näiteks „Teekond hukatusse“, või Misese „Liberalismi“ läbi loeb, siis on teadmiste hulk maailmas kindlasti hüppeliselt suurenenud ja pimedus vähenenud. Eeskujuks on mulle ka Terry Pratchett ja kui mõni mõte või nali siin teoses on sarnane tema Kettamaailmas toimunuga, siis saab kinnitada nii nagu mõnes romaanis või filmis, mille tegelased on selgelt äratuntavad – kõik sarnasused reaalse maailma inimeste ja sündmustega on juhuslikud ning tegu on fantaasiaga.

Tavaliselt on raamatute puhul ka kombeks, et autor räägib, kust tuli raamatu pealkiri. Selle seletamine on aga natuke keeruline. Nimelt ei teki raamatu pealkiri mitte loogilise mõtiskluse tulemusena, vaid peale seda, kui oled lasknud peast läbi erinevaid variante, tundub üks pealkiri just see kõige õigem. Olen lugenud, et mõned kirjanikud panevad raamatule pealkirja alles siis, kui raamat on valmis, ja mõned kirjutavad eessõna kõige viimasena. Minu puhul algas raamat pealkirjast ja selle eessõna kirjutamise ajal raamatut veel pole. Üks oli mul kohe selge – raamatu pealkiri peab sisaldama sõna „jalutuskäik“. Aga kuhu? „Jalutuskäik majandusse“ – ei kõla hästi. „Jalutuskäik rahasse“ – no, see on veel hullem. Ja siis tuli „Jalutuskäik raha alkeemiasse“. Alkeemia on teema, millest suurt midagi ei teata ja tavaliselt ei kuulu see ka inimeste huviorbiitide perigeesse³. Pigem seostub see keskaegsete hulludega, kes proovisid uriinist kulda teha ja otsisid tarkade kivi. Ka minu jaoks oli alkeemia palju aastaid rumaluse sünonüümiks. Kui ma esimest korda kuulsin, et üks minu psühholoogia iidoleid Carl Jung on oma elu teisel poolel uurinud põhiliselt alkeemilisi tekste ja ka ise midagi analoogset kirjutanud, olin ma väga pettunud ja veendunud, et nojah, mees pööras oma elu teises pooles ära. Esimesel elupoolel löi ta erakordselt selge ja hea inimese psüühika struktuuri, kirjeldas lahti, millest meie alateadvus koosneb, ja andis kaardi, et iseendas orienteeruda. Ja nüüd selle asemel, et midagi sama geniaalset ka oma teisel elupoolel inimkonnale anda, hakkas ta tegelema alkeemiaga. Mu pettumus oli sügav ja siiras. Proovisin Jungist aru saada, aga ei saanud. Kuid vähehaaval

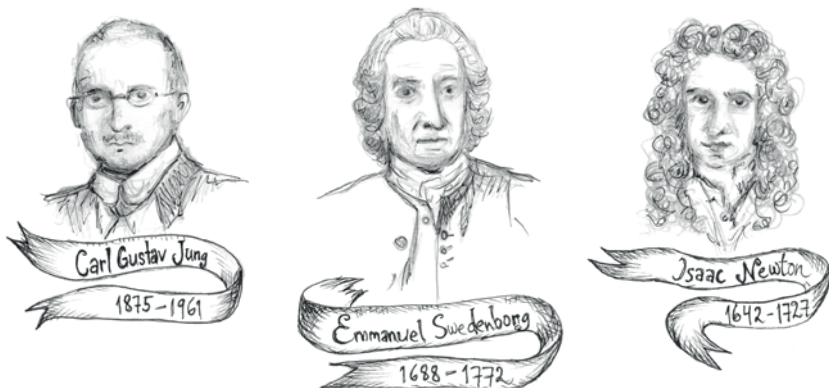
3 Kui ma ise satun lugedes mõne võõrsõna peale, siis ei loe ma enne edasi, kui olen aru saanud, mida see sõna tähendab. Sedasama soovitan ka lugejal. See takistab lubjal ajusse kogunemast ning aitab tekitada uusi seoseid, mille teine nimi on siis areng.

sain teada, et alkeemia all mõistetakse midagi muud. Alkeemia ei ole mitte kullavalmistamise saladuste õppimine, kuigi ka seda püüti teha, eriti valitsejate meeleheaks, seda muidugi ebaõnnestunult, vaid eelkõige on alkeemiaga tegelemine inimese enda psüühilise arengu protsess. Tarkade kivi otsimise ajal muutus ka otsija enda isiksus ja need, kes selle metamorfoosi läbi olid käinud, nimetasid seda teekonnaks terviklikkusesse. Ning Jung oli vanas eas kindlasti terviklik isik, nii öelda „vana tark mees“. Ja kui ma avastasin poolpeidetud fakti, et ka Isaac Newtoni teise elupoole tööd olid seotud alkeemiaga⁴, hakkas mu suhtumine sellesse halvakõlalisse sõnasse muutuma. Hakkasin mõtlema, et äkki on selle sõna taga midagi muud ja sügavamat, midagi millest ma aru ei saa. Ning lugedes 18. sajandi geniaalsest teadlasest Emanuel Swedenborgist, kes oli nii kuulus, et vastavalt tema liikumistele teatasid ajalehed, et nüüd on ta Berliinis, nüüd Stockholmis, nüüd Viinis, kuid kes samuti peale 50. eluaastat nii-öelda seniidist ära liikus ja hakkas kirjutama tekste, mis ühtede jaoks on täielikult jamad, teiste jaoks aga üligeniaalsed, sain ma aru, et ei tea teemast ikka mitte midagi. Samal arusaamisel olen praeguseni – ma ei tea, mis on alkeemia, kuid minu jaoks on see protsess, mille käigus muutub selle protsessiga tegeleja isiksus. Kindlasti muutun ka mina seda raamatut kirjutades ja sama toimub heal juhul ka lugejaga. Kõige halvem, mis lugejaga juhtuda võib, on see, et ta maailm on pärast raamatu läbilugemist täpselt sama, mis enne.

4 Eks see fakt ongi nii-öelda poolpeidetud. Seda otseselt ei varjata, kuid kuna alkeemiaga tegelemise järelused ei vasta praegusele materiaalse maailma paradigmat, siis teadusõpikutes selle kohta seisukohta võtta ei osata. Rangel materialistliku paradigma järgi tegeles ta jaburusega, samas oli ta oma aja geniaalsemaid inimesi, ehk öeldes, et ta tegeles jaburusega, tekiks teistmoodi segadus, sest ütleja tõenäoliselt ei ole kõiki alkeemiaga seotud Newtoni mõtteid ja töid läbi lugenud, seega selle väitmine näitaks tema enda piiratud. Kõige lihtsam on siis teemat ignoreerida. Ka mina pole Newtoni töödega tuttav, kuid kui ma tänapäeva liigun, siis mulle tundub, et kõige lähemale on alkeemia ja teaduse seoste kirjeldamisele jõudnud Aldous Huxley oma „Igavikulises filosoofias“ („The Perennial Philosophy“). Maailma põhilused on seal sõnastatud nõnda:

- materia, teadvus (asjade, loomade, inimeste maailm) on Jumaliku Aluse väljendumine
- Jumalik Alus ei ole ainult loogilise järeldamise tulemus, vaid selle kohta saab ka vahetult infot hankida
- inimese olemus on kahene – Ego ja Igavikuline Kõrgem Mina
- maise elu siht – samastumine Igavikulise Kõrgema Minaga

Mulle küll ei meeldi sõna „jumal“, ma asendaks selle „kõrgema reaalsusega“, mis samuti ei ole täpne sõna ja mis ühelt poolt on taas sõnakõlks. Teiselt poolt on see, mis ma siin öelda tahan, metafoorselt juba ammu välja toodud. Mõtlen siinkohal Platoni koopa metafoori. Mis ühtede jaoks on siis lihtsalt intellektuaalne võrdlus, on teiste jaoks valgustav ja selgitav seletus maailma olemuse kohta.

Juba mitmeid sajandeid on teaduskorüfeed näidanud kummalist huvi alkeemia vastu. Ligi pool Isaac Newtoni ja Carl Gustav Jungi töödest on seotud olnud millegagi, mida teadus tahaks ära unustada. Swedenborgi teise elupoolse tööd aga pidavat vaimustama lugejaid, kes on iseseisvalt tema teosteni jõudnud. Ülikoolis tema maailmapildist ei räägita. Võib-olla oleks õigem need kõik koos trükis avaldada, siis saaks igäüks jälgida, mismoodi nende meeste mõtted on kujunenud ja arenenud ning kas sealt oleks midagi õppida või mitte. Praegu antakse meile ette ainult üks valikvastuse variant.

Nii et alkeemial on siin raamatus topelttäendus. Ühelt poolt klassikaline tähendus – see, mis toob seda sõna kuuldes esile muige, sest seostub rumalusega. See sobib esindama tänapäevast rahasüsteemi, mis on sõna otseses mõttes õhust raha tekitamine ehk puhas alkeemia kogu oma täiuses. Uurides tänapäevast finantsmaailma ilma tabuteemadeta, on muiet raske vältida, kuigi loomulikum tunne oleks kurbus, sest meie oleme need, kes peame siin elama ja kõik tagajärjed vastu võtma. Teiselt poolt tähendab pealkirjas olev sõna „alkeemia“, et tegemist on arenguvõimaluse ehk alkeemilise enesetäiustumisega ning see protsess on väga erinev ülikoolis toimuvast õppimisest. Teatavasti saame me ülikoolist faktilisi teadmisi ja elu enda käest tähendusi.⁵

5 Järgnevas loos olevad faktid ja järeldus on siis loogikareeglite järgi veatud. Poliitilise korrektsuse ja tähenduse kohta ma muidugi sama kinnitada ei saa. Hea poiss ja Halb poiss seisavad tee ääres ja sülitavad möödakäijate peale. Nüüd siis faktid. Halb poiss sülitab kümme korda ja tabab möödakäijaid neljal korral, ülejäänud läbevad mööda. Hea poiss tabab möödakäijaid kuuel korral kümnest. Selle kohta, mis toimus, teeb teadus oma järelduse. Teaduslik järeldus – Headus võidab alati.

Kui sa nüüd siiani oled lugenud ja minu sissejuhatas ja huumor sinu jaoks päris punane lipp ei ole, siis hakkame koos edasi minema. Nagu sissejuhatusest aru saada, siis tegemist ei ole õpiku ega klassikalise majandusteemalise raamatuga, vaid eelkõige elava jutustusega, mille aluseks on ligi kolmekümne aasta jooksul finantsmaailma vaatlemine ning selle vaatluse tõlgendamine läbi siseprisma. Ning kuna iga inimese sisemaailm on erinev, koosnedes just tema elu jooksul kogetud sündmustest, mõtisklustest ja järeldustest, siis on absoluutselt kindel, et järgmistele lehtedele ilmuv tekst võib erinevates lugejates tekitada täiesti erinevaid mõtteid ja tundeid. Kuid nii see ongi – kui oled sündinud Iraagis moslemi perekonnas, siis oled tõenäoliselt moslem, sündides Haitil, liigud ringi *vuu-duu* maailmas, ja olles ilmavalgust näinud Tiibeti laamade juures, võid kindel olla, et su universumi pilt ja maailmavaade on tavainimese omast vägagi erinev ning sisaldab sõnu „nirvaana“ ja „bodhisattva“. Mina sündisin Eestis ja minu raamat tuleb just selline, nagu see nüüd tuleb.

Kõigest lühidalt (aga mitte nii väga)

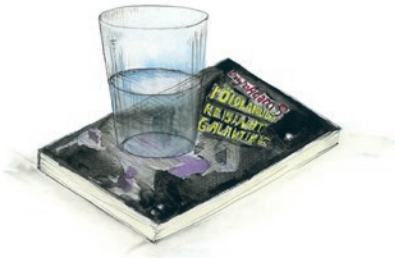
Alustan seda peatükki oksüümoroniga pealkirjas. Oksüümoron on sõna, mille tähendust ma neljakümneaastaselt ise ei teadnud, kuid mis sisaldab endas kahte omavahel vastandlikku sõna, nagu hirmus-ilus, kole-rõõmus või jube-äge. Kirjutada „kõigest lühidalt“ on samuti oksüümoron, sest see on võimatu. Võimatu päris maailmas, materiaalses maailmas, sest vaimseid sõnaining mõttekonstruktsioone võib luua igasuguseid. Võimalik on tõsise näoga arutleda selle üle, et jänese ja kilpkonna võiduajamises ei saa jänese kunagi kilpkonna kätte, sest kui ta jõuab sinna, kus kilpkonn tema ees asus, on kilpkonn liikunud juba järgmise punkti, ning sinna jõudes on kilpkonn taas eest ära nihkunud.

*Küsimusele, kumb on kiirem, kas kilpkonn või jänese, on ainult üks õige vastus. Muidugi **kilpkonn**, sest jänese jäi tee peal magama.*

Nende vahemaa küll kogu aeg väheneb, kuid puhtloogiliselt võttes on võimalik järeldada, et isegi kui jänese ja kilpkonna vahe on miljonid sentimeetrit ja jänese selle vahemaa läbib, on kilpkonn ikka eespool kümme miljonid sentimeetrit. Ning nii lõputult. Samas tean ma kindlasti, et vaadates neid võidu jooksma, ma mõtlen päriselt võidu jooksma, mitte seda meeldivat õpetlikku multifilmi, siis saab jänese ikkagi kilpkonna kätte. Ja nii

võtan ka mina endale julguse kirjutada kõigest lühidalt, samas teades, et see on võimatu, sest kõigest lühidalt kirjutamine tähendab, et klaas on üheaegselt nii pooltühi kui ka pooltäis. Kuid kuna maailm ongi duaalne, siis kõik võib

Küsimus „Kas see tass on pooltühi või pooltäis?“ on sama, kui küsida „Mis järgneb millele: kas päevale öö või ööle päev?“. Vastus „Nelikümmend kaks“ sobib muidugi alati.

programmeeritud. Ehk taas lühidalt öeldes – esseisev majanduskriis ja sellele järgnev mulli lõhkemine ei ole mitte probleem, vaid lahendus. Probleem on see muidugi miljonitele inimestele, rääkimata valitsustest ja pankuritest, kelle elatustase halveneb. Kuid kuna mull tekkis nii-öelda steroidide peal elamisest (selle teine nimi on liigne laenamine ehk võlgu elamine) ja teatavasti on dopingu kasutamise tagajärjed tervisele pikaajaliselt laastavad, kuigi lühiajaliselt meeldivad, siis on ka selge, et igal valel otsusel on omad tagajärjed. Ning kui otsused puudutavad majandust ning majanduse kaudu miljardite inimeste elu, siis on need tagajärjed ka vastava magnituudiga.

Toon siinkohal ära ka kogu raamatu keskse idee ehk esseisiva või käsiloleva, olenevalt sellest, millal sa seda loed, majanduskriisi põhjuse. Selleks on raha tekitamine õhust ja praegu kogu maailmas eksisteeriv **võlal põhinev rahasüsteem**. Ning kuna loodusseadused ütlevad, et mitte millestki ei teki midagi, siis raha loomine mitte millestki annab igal juhul tagasilöögi. Ajafaktor jääb siin muidugi saladuseks ja kuna iga süsteem püüab end säilitada nii kaua kui võimalik, siis võtavad siin protsessid kauem aega, kui arvatakse. Hetkel on aga kriitiline piir ületatud ja tagasiteed enam pole. Sellepärast ei suhtu ma eriti entusiastlikult aruteludesse, kus küsitakse, mida praegu teha saab.⁶ Selle

6 Täiesti asjatundmatu on aga arutelu teemal, et kui inimesed mõtlevad, et tuleb kriis, siis tulebki kriis. Selle mõttekäigu juures on inimene midagi kuulnud sellest, et mõtted mõjutavad reaalsust, mida nad teataval moel ka teevad, ning näinud, et kui börsidel kõik

Põhjus ja tagajärg kipuvad tihti kohti vabetama. Probleemiks on mull. Mulli lõhkemine on lahenduseks. Probleemiks on võlal põhinev rahasüsteem. Kriis on lahenduseks, kui probleemi suudetakse teadvustada. Kui teadvustada ei suudeta, siis tundub kriis muidugi probleemina.

ühtemoodi arvavad, siis see mõjutab börsi-indeksit. Tõepoolest, kui kõik ilma põhjuseta usuvad mingi aktsia tõusu, siis see tõusebki, sest inimesed hakkavad seda kokku ostma ning käivitub isevõimenduv protsess, sama kehtib ka languse korral. Tulevase või õigemini käimasoleva kriisi põhjused aga ei ole selles, et inimesed mõtlevad, et tuleb kriis, ja siis see tulebki. Inimesed hakkavad mõtlema kriisist sellepärast, et nad kas intuiivselt tajuvad, et midagi on valesti, või on süsteemselt teemat uurinud ja saavad aru, et midagi on ikka väga valesti. Tegelik küsimus ei ole selles, kas kriis tuleb, vaid millal? Siis on olemas veel üks meem, mis ütleb, et muidugi – need kriisiennustajad ennustavad kogu aeg kriisi ja kui sa kogu aeg ennustad kriisi, siis on sul üks päev õigus. Siin on siis vihje nii vihmale kui surmale: kui ikka iga päev ennustad vihma, siis on sul üks päev õigus. Sama kehtib surma kohta. Loomulikult on sellise väite esitajal õigus. Siin ei ole midagi vaielda, kas ennustad kriisi, vihma või surma, ühel päeval on sul kindlasti õigus. Kuid siin tuleks minna samm kaugemale ehk küsida, miks majanduskriisid tekivad, ja see nõuab juba põhjalikumat süvenemist. Tuleb uurida raha olemust, maailmas seni käibel olnud rahasüsteeme, seni aset leidnud kriiside põhjusi ja ka seda, kuidas praegune rahasüsteem tekkis. Abiks tuleb ka teadmine hüperinflatsioonide ajaloo ja sellest, et majandusteaduses on puudu hüperinflatsiooniliste protsesside teooria, rääkimata selle teooria sidumisest poliitiliste tõmbetuultega. Samuti tasuks mediteerida aforismi üle, mis räägib sellest, et *majandus on teadus piiranguteta kasvava nõudluse rahuldamisest piiratud ressursside arvelt*. Sama on vihma ennustamisega. Tuleb uurida vee olemust, veeringlust, tuulte suunda, vihmapiilvede moodustumise dünaamikat, kaootiliste protsesside olemust jne. Ning erinevalt rahast ei oska ma vihma ja ilmaennustamise kohta öelda midagi muud, kui seda, et vähemalt seitsme päeva ulatuses on need ennustused päris täpsed. Mis puutub aga surma, siis on hea end ka selles vallas harida ja näiteks elu jooksul läbi lugeda Tiibeti surnuteraamat.

küsimuse esitaja on hästi kursis positiivse mõtlemise põhitõdedega, kuid mitte reaalsusega. Praegu pole enam midagi teha, auto sõidab vastu betoonseina. Võib-olla saab kiiruse tõmmata praeguse 180 km/h asemel natuke allapoole. Aga kui sein on kümnekonna meetri kaugusel, siis on sellest vähe abi. Pigem tasub mõelda selle peale, mida edasi teha. Mida teha, et järgmine kord teel püsida.

Teelejäämise juures on oluline mõista veel seda, kuidas me oleme selle imelise elu juurde sattunud, kus me praegu oleme. Ja siinkohal mõtlen ma imelist elu sõna kõige otsesemas mõttes, rõhutades sõna „ime“⁷. Kui ma vaatan selle nn kuldse miljardi elu, siis on see nagu Araabia muinasjutus. Muinasjuttude võlulause *lauake kata end* on juba pikemat aega reaalsus. Tarvitseb

7 IME all ei mõtle ma nelja targa mehe unistuse täitumist isemajandavast Eestist. See unistus läks isegi natuke üle käte. Eesti ei muutunud mitte ainult isemajandavaks, vaid tekkis isegi oht iseseisva riigi tekkeks. Lubada iseseisvat riiki geopoliitiliselt nii olulises kohas kui Eesti, oli suudetud vältida 700 aastat ja viieteistkümne aastaga see võimalus elimineeriti. Poliitiline retoorika rääkis kõigest sellest muidugi oma keeles. Jättes iroonia kõrvale, on tegelik küsimus selles, mismoodi tekivad suuremad struktuuriüksused, kas on võimalik impeeriumite teke ilma vägivaldta. Miks tekivad üldse impeeriumid? Kust nad alguse saavad? Mis on algimpulss? Kas suuremate struktuuriüksuste poole liikumine on üks universumi baasprotsesse? Mulle endale tundub, et ühelt poolt on see universumi olemusse sisse kirjutatud. Lihtne on näha ja mõista, mismoodi aatomid, elektronid moodustavad keemilisi elemente, need omakorda aminohappeid. Jada jätkub aminohapetest valkudeni ja sealt ainurakseteni. Ainuraksed aga loobuvad oma iseseisvusest ning võtavad sisse koha hulkrakse organis. Organid moodustavad omakorda organsüsteeme, mis muutuvad järjest keerulisemaks ning läbipõimunumaks – vereringe on omaette süsteem, kuid samal ajal suhtleb ta kõigi teiste organsüsteemidega. Kopsud on samuti ühelt poolt omaette terviklik süsteem, teiselt poolt on tema eesmärgiks teenindada terviksüsteemi, mille nimi on inimene. Inimesed hakkavad omakorda moodustama inimgruppe ja siia alla lähevad ka rahvused ja riigid. Kuid areng ei pea siia pidama jääma. Loomulik areng on see, et kogu inimkond muutuks tervikorganismiks, kus inimesed on nagu organismi rakud, olles osa suuremast süsteemist. Kogu inimkond on samas osa kogu elusloodusest ehk biosfäärist. Ning kui õigus on neil pan-psühhistidel, kes väidavad, et elu on universumi baasomadus, siis ühendub kogu maapealne elu mingil hetkel universumi kõrgemalt arenenud eluga ja moodustab selle superorganismi ühe raku. Teiselt poolt on peamine küsimus see, kas see protsess peaks olema vabatahtlik ehk kas inimene oma tahtmistega siia liigselt ei sekku. Ja kolmandalt poolt on see mõttekäik üks paras ulmeromaani teema ning lihtsalt minu hetkefantasia produkt. Kuid kas pole lugejal iial olnud mõtet, et kui järjest väiksemate ühikute suunas liikuda, siis jõudes aatomituuma tasemele, jõutakse täiesti uude universumisse, kus elektronid nagu planeedid tiirlevad oma keskse päikese ehk tuuma ümber ning neid päikeseid on miljardeid ja miljardeid. Ning elektron pole ju sugugi väiksem ühik, edasi on kvargid ja bosonid ning kõik muu, mille kohta ainult CERNis midagi tarka öeldakse. Täiesti omaette universum, aga seda mikrotasandil. Lisaks kõik seal toimivad füüsikalised jõud ja protsessid. Minul igatahes pole aimugi, mis seal toimub. Kuid liikudes galaktikate ja metagalaktikate tasemele, on ju ka neid võimalik vaadelda superorganismidena, mille rakkudeks on tähed. Ning selles skaalas liikudes saab planeete vaadelda kui rakkude väikesi organelle ja kogu maapealne elu oma muutuvusega liig(it)ub Higgsi bosonite ja võimaluste maailma.

ainult vajutada õigeid nuppe oma taskus oleval asukohaanduril, valida Wolt, Uber Eats või Toit Koju ning lauake ongi peagi kaetud. Pole vaja kalale minna, ega lammast tappa, rääkimata jahu jahvatamisest või lehma lüpsmisest. Lendav vaip ei asu enam raamatupoe lastekirjanduse kuldvaras, vaid siinsamas. Teed ära *check-in*'i, astud läbi passikontrolli ja lendad vanakese Hottabõtsi kombel maailma teise otsa. Kui lisada juurde veel Eesti muinasjutud, siis märkan, et meie asukohta andur on ühtlasi ka *tark mees taskus*. Küsi mida iganes ja kohe vastab. Teab, palju oli elanikke 14. sajandil Prantsusmaal, kes ehitas püramiidid (seda küll ilmselt ekslikult) ja kust tuleb tolm. Õige küsimus ei ole muidugi mitte „Kust tuleb tolm ja kuhu kaob raha?“, vaid „Kust tuleb hirm ja kuhu kaob rahu?“.

Küsimus on selles, et see imeline maailm, kus me praegu oleme, tekkis mitte meie plaani järgi, vaid just tänu planeerimise puudumisele. Tänu isereguleerivatele protsessidele ja eelkõige tänu vabale turumajandusele ehk Nähtamatule Käele. Me ei disaininud seda ise. Nii nagu ei ole me ka loodust disaininud. Kuid huvitaval kombel arvatakse, et kõikvõimalike kvootide, tariifide, tollide, plaanide ja eesmärkide seadmisega on seda maailma võimalik paremaks disainida. **Praegune süsteem tekkis miljonite inimeste ehk majandus-subjektide omavaheliste otsustuste ja kokkulepete tulemusena, kus kogu aeg arvestati ümbritsevat reaalsust ja korrigeeriti oma otsuseid vastavalt muutustele.** Ükski keskvoim ei suuda arvestada kõiki kaasnevaid faktoreid, kui ta otsustab midagi normeerida või reguleerida.⁸ Kuna kõik on kõigega seotud, siis iga otsus midagi reguleerida ehk katse midagi paremaks muuta toob kaasa palju ettenägematuid muutusi, mille mõju muutub nähtavaks alles aastate, aastakümnete või isegi aastasade pärast. Selleks hetkeks on aga viga võimendunud ja korrigeerimine on ühtlasi nii vältimatu kui ka väga-väga valus. Vältimatuse all mõtlen ma taas suurt pilti, kindlasti on võimalik valu edasi lükata, nagu seda ka praegu tehakse, kuid pikemas perspektiivis ei muuda see midagi – välja arvatud see, et valu on pärast veelgi suurem. Valuvaigistiga ikkagi luumurdu ei ravi ning hollywoodilikku lõpplahendust ei tule.

8 Ronald Reagan on riigi seisukohta kõige selgemalt väljendanud: „*Valitsuse vaadet majandusele saab kokku võtta mõne lühikese fraasiga: Kui ta liigub, siis maksusta, kui ta ikka liigub, siis reguleeri, kui ta jääb seisma, siis subsideeri.*“

Tasub meelde tuletada ka seda, et valitsus saab raha kas maksudest, laenates või trükkides. Maksude kaudu tulev raha võetakse erasektorilt, kus seda kasutatakse efektiivsemalt; laenatava raha puhul makstakse osa saabuvast rahast laenuandjale, kes on siis tegelik võidumees; raha trükkimine viib inflatsioonile. Inflatsioon on aga teatavasti ainuke maksustamisvorm, mida saab kehtestada ilma seaduseta.

Viies ülaltoodu majanduskeelde, siis praegune rahasüsteem, mis põhineb võlal, **ei tekkinud mitte loomuliku arengu käigus**, vaid teatavate otsustuste tulemusena, mis omaette kandsid kindlasti ilusat ja õilsat eesmärki, vähemalt otsustajate lähikondsete ja perekondade jaoks, ja mille tulemusena jõuti süsteemini, kus pankurid saavad välja laenata raha, mida neil ei ole, ehk tekitada raha. Selle nimi on siis fraktsionaalne pangandus ja selle kahtluse alla seadmine seab pigem kahtleja edasise karjääri või ülikooli lõpetamise kahtluse alla, kuid tegu on põhimõttelise süsteemse veaga, mis on takistuseks süsteemi isereguleerumisvõimele ja mille puhul kriisi ja kaose tekkimine on paratamatu.

Kui minna filosoofiliseks ja vaadelda energia jäävuse seadust, mis ütleb, et miski ei teki ega kao, vaid muundub – siis kui mitte millestki tekib miski, antud juhul raha, siis mingil hetkel see miski kaob olematusse⁹, koos kõigi vastavate tagajärgedega ning see on see, mis leiab aset eesseisva eepilise majanduskriisi ajal.

Raha tekitamine õhust on selline metafoorne väljend, mille võib asendada sõnastusega „Võlal põhinev rahasüsteem ja selle jätkusuutmatuse“. Sellega on kõik öeldud. Ja siinkohal on võimalik raamat kinni panna ja öelda, et autori seisukohad on paigas ning vastavalt oma maailmavaatele lisada, et need on siis jäigad, ekslikud ning rumalad või vastupidi – reaalsusega rohkem kontaktis, kui igapäevasest meediast saabuv info. Kuid nii nagu mõnes aforismis on rohkem tõde kui kehvast romaanis, on ka lauses: „**Võlal põhinev rahasüsteem viib vältimatult krahhile**“ tööpoolest kõik öeldud. Samas romaan, mis kirjeldab mõnda aforismilist tõde, on sellest aforismist palju huvitavam ja põnevam. Kuningas Saalomoni omistatakse ütlust „*Pole midagi uut siin päikese all*“.

9 Siinkohal ei mõtle ma *olematust* absoluutses plaanis. See olematusse haihtumine võib tähendada ka hüperinflatsiooni ja raha ostujõu kadu. Pigem tasub seda mõttekäiku lugeda intuiitiivselt ja püüda tajuda suuri protsesse, sest ükskõik kui täpselt midagi ka defineerida, siis alati on neid, kes saavad kirjutatust teisiti aru kui autor või loevad sealt välja midagi sellist, mida autor pole kunagi mõelnud. „Kui sõna olematusse“ tekitas lugejas pikema mõttekäigu, siis on see hea koht oma uskumuste süsteemi analüüsiks. Teatavasti ei väljenda mõte millegi või kellegi kohta peaaegu mitte midagi sellest, millele on see suunatud, küll aga räägib väga palju autori enda kohta. Saladuskatte all võin kinnitada, et sama kehtib ka selle raamatu juures. Kui see läbi saab, siis ei oska ükski lugeja luua alkeemiliselt raha ega saa teada muid imettegevaid ärilisi nippe, küll aga teab ta üht-teist autori kohta. Ja kui mõnda lugejat autori mõtted puudutavad ja inspireerivad edasi mõtlema, siis on see raamat oma ülesande täitnud. Kuna vähemalt teoreetilisel eksisteerib meil sõnavabadus, siis *sõnavabadus täbendab eelkõige vabadust sõnastada ja öelda mõtteid, mis ei pruugi meeldida*. Ma ei ole unustanud ka seda, et sõna võib olla teravam kui nuga, kuid mina eelistan torget saades kindlasti esimest teisele.

Väga sügav mõte, mille igäüks paneb siis oma kogemuste, elusündmuste ja mõtete konteksti. Teadsin ka ise seda lauset ja see oligi minu jaoks lihtsalt lause, kuni lugesin läbi Mika Waltari raamatu „Sinuhe“. Seal raamatus kasutati seda fraasi mitmeid kordi, viies mu teadvust järjest sügavamale selle lühikese lause olemusse ning mingil hetkel hakkasin päriselt aru saama, mida „Pole midagi uut siin päikese all“ tegelikult tähendab.

Kunagi lugesin 320-leheküljelist raamatut „80:20 printsiip“. Printsiip on lihtne: 20% klientidest toob 80% kasumit, 20% töötajaist toodab 80% efektiivsust. 20% ajakulu toob 80% tulemusest. Muidugi ka vastupidi: 80% tegevustest toob tagasi ainult 20% soovitud tagajärgedest ning 80% kulutatud rahast toodab ainult 20% õnnetunnet. Et olla edukas, tähendagu sõna „edu“ igäihe jaoks just seda, mida ta tähendab, sest see on hea sõna, mille üle vaielda – olla edukas tähendab teadvustada, mis on see 20%, mis aitab edukas olla ja sinna oma energia suunata. Sellel raamatul oli lihtne ja selge sõnum. Kuulsin ka arvamusi, et miks peaks sellel 20:80 teemal nii pikalt jahuma, raamatus on ju kõik juba paari esimese leheküljega öeldud. Tõepoolest, olen sellele printsiibile valmis kohe alla kirjutama, kuid taas leian, et maailma seletamine hüüdlauseste või poliitilise retoorikaga ei vii eriti kaugele. Mul on hea meel, et see raamat oli just nii paks, kui ta oli ja ma sain teemaga sügavamalt tutvuda. Sügavus on see, millele tasub rõhku panna. Mis puutub aga vaidlemisse, siis **ükski vaidlus pole kunagi viljakas, näiliselt vaieldakse töö, kuid tegelikult võimu üle.**

Kui kellelgi on kõik selge, siis on mõistetav, et ta siit edasi enam ei loe. See aga ei tähenda, et mina edasi ei kirjuta. Kogu järgnev raamat räägib taustamõtetest, mis on mind viinud sellise näiliselt radikaalse (võlal põhinev rahasüsteem viib vältimatult krahhile) ning paljude arvates eksliku seisukohani.

Lisama pean ka ühe hästi olulise märkuse. Kõige viimane asi, mida ma soovin, on majanduskriis ja krahh. Ma soovin, et praegune aeg kestaks igavesti. Natuke on see sarnane surmateemaga. Kui arst peab loengut ja räägib vähi vormist, mis on surmav, siis ei tähenda see, et ta soovib mõne vähihaige inimese surma. Ta on lihtsalt hästi kontaktis reaalsusega. Samuti oleme me kõik teadlikud, et ühel hetkel me sureme, kuid kui keegi selle välja ütleb, ei tähenda see seda, et ta soovib ise ära surra või et teised lahkuvad. Ta on lihtsalt realist. Ka mina sooviks igavesti elada, kuid tean, et vähemalt maises kehas on see võimatu. Ka majandussüsteemid, riigid, rahvused, isegi tsivilisatsioonid ning ka Päike, jah ka Päike, see näiliselt lõputu energiaallikas, koos

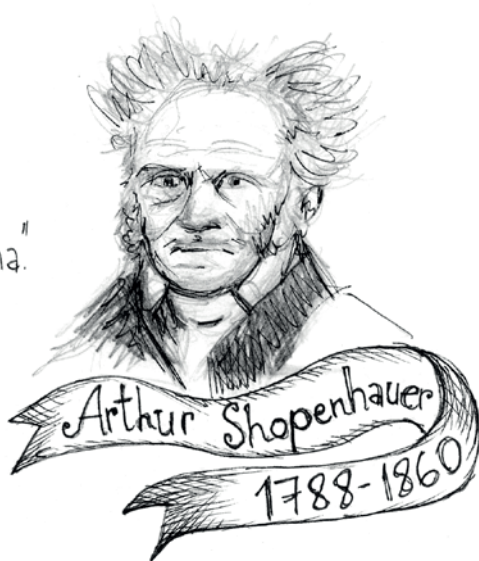
teiste tähtedega, ei ole igavene. Mis siis veel rääkida rahasüsteemist, mis ei ole veel 50 aastatki vana. Jah, just nii vana on praegune rahasüsteem, mis sai oma praeguse kuju 1971. aastal, kui president Nixon ühendas lahti kulla ja dollari lingi ning esimest korda maailma majanduse ja rahanduse 2600-aastase kirjaliku ajaloo juures oleme me asunud osalema **eksperimentis**¹⁰, kus ükski maailma rahasüsteem ei ole millegagi tagatud ning põhineb ainult võlal ja usul süsteemi püsimisse.

Mulle väga meeldiks, kui mu seisukohad lähenevast eepilisest kriisist oleksid ekslikud ja kindlasti nad paljudes küsimustes seda ongi. Teatavasti *on väga ohtlik, kui sul on õigus, juhul kui valitsusel ei ole õigus*. Kuna eksimine on inimõigus, siis olen ka päri sellega, et mitte ükski raamatu mõte ei vasta tegelikkusele, ja kinnitan, et mul on selle üle rohkem hea meel, kui selle üle, et ma mõningatele tulevikusündmustele võib-olla pihta panen.

10 Tuleb tunnistada ka seda, et 1971. aastast kehtiv rahasüsteem ei ole mitte tuhandete professorite ja majandusteadlaste kollektiivse töö tulemusena tekkinud parim süsteem, kus oleks arvestatud ja sünteesitud kõiki minevikukogemusi ja seniseid teadmisi, vaid Vietnami sõja tagajärjel tehtud sundvalik, et takistada ülejäänud maailmal USA kulda laiali tassimast. Teatavasti oli 1944. aastast kehtiv süsteem – mis muide oli omakorda II maailmasõja tagajärg – selline, mis kohustas USA-d väljastama teiste riikide keskpankade taotlusel dollarite eest kulda. Selle eesmärk oli hoida süsteem tasakaalus, kuid kuna USA lasi dollareid käibele rohkem, kui ta kullaga tagada suutis, tekkis süsteemi 60ndate lõpus tõrge. Charles de Gaulle, tolleaeagne Prantsusmaa president, sõnastas selle nii: „USA omab maailmas enneolematut privileegi, ta saab nomineerida oma välisvõlga sisevaluutas.“ 1971. aastal läks Prantsusmaa rahandusminister järjekordse 3 miljardi dollari eest, mis neil oli kogunenud, reaalselt kulda küsima. Kuna selleks hetkeks oli USA kullavaru kahanenud süsteemi loomise ajaga võrreldes ligi kaks kolmandikku, siis otsustati enam oma seifi uksi mitte avada ja teatati selgelt ja kõva häälega: „Arusaamine, et USA dollar on tagatud kullaga, on kahetsuseväärne eksitus.“ Haagi rahvusvahelisse kohtusse selle kohta kaebust ei esitatud, ju siis Prantsusmaa sai aru, et ta oli eksinud ja elanud soovmõtlemises.

Raha olemus

"Raha on abstraktne õnn ja kui inimene pole võimeline kogema konkreetset õnne, siis hakkab ta ihaldama raha."

Raha kui vahetusväärtus

Tänapäeva maailmas on hästi oluline kõike täpselt defineerida. Samas on selge, et defineerida on võimalik ainult sõnade kaudu ja iga sõna tuleks jälle omakorda võimalikult täpselt defineerida. Ehk täpne defineerimine on juba teoreetiliselt võimatu, sest igal inimesel on iga sõna kohta omad tähendused. See muidugi ei tähenda, et defineerida ei oleks vaja või inimeste omavaheline suhtlemine ilma sõnu täpselt defineerimata oleks võimatu. See tähendab, et ükskõik kui põhjalik on mingi definitsioon, jääb see ikkagi poolikuks, ning et *eriarvamused, inimeste omavahelised arusaamatused ning mittemõistmine on üks elu reeglitest, mitte erand*. Ainus teadus, kus kõik mõistavad kõike ühtemoodi, on matemaatika. Eks sellepärast on matemaatikud ise veendunud, et see teadusharu on kõigi teiste teaduste aluseks. Võib-olla ongi. Ja kuigi raha on matemaatikaga väga tihedalt seotud,¹¹ siis raha defineerimisel ei ole matemaatikast mingit abi.

Samas oleks vaja defineerida, mis see raha ikkagi on ja seda ma siin peatükis ka teen. Selge ja ühese definitsiooni asemel kirjeldan ma raha olemust. Minu enda lemmikdefinitsioon raha kohta on järgmine: *Raha esindab kõike head, mida sa tulevikus tahad/soovid omada*, mis kindlasti on õige, aga ei anna midagi teada raha päris-olemusest. Samuti pole abi ühe mõttetarga aforismist: *Raha on ainus meeldiv asi rikkaste inimeste juures*.

11 Meenutaks siin habemega lugu ehk põhjust, miks Kain Abeli, või oli see vastupidi, Abel Kaini, ära tappis. Lugu siis järgmine. *Kaks sõpra saavad kokku. Üks küsib teiselt: „Kooli ajal sa ei olnud eriti edukas matemaatikas, kuidas sa nüüd nii rikkaks oled saanud?“ „Eks ikka protsent-arvutuse abil. Ma ju ostan ja müün tikutoose. Ostan ühe euroga ja müün kahega, ning see üks protsent, mis müügil üle jääb, ongi mu rikkuse allikaks.“*

Ahjaa, kui keegi ei mäleta, siis põhjuseks, miks Kain Abeli ära tappis olevat olnud see, et ta rääkinud vanu anekdoote.

Rohkem on abi formuleeringust – *Raha võimaldab teha aega ja ruumi ületavaid majandustehinguid*. Kui nüüd küsida, mis on aeg ja ruum, siis siin tulebki välja definitsioonide puudulikkus. Aja ja ruumi mõistmiseks tuleks avada kaasaegsed füüsikaõpikud, uurida Albert Einsteini elulugu ja mõtteprotsesse ning pühendada järgnevad kümmekond aastat millelegi, mille kohta eksisteerib tõenäosus, et paarisaja aasta pärast tagasi vaadates on selle koht inimrumaluste entsüklopeedias.

Samas on *aega ja ruumi ületavad majandustehingud* päris täpne sõnastus. On ju teada, et juba minevikus olid ühed need, kes kalastasid paremini, teised aga ajasid hunte ning karusid taga ja suutsid end karusnahkadega katta. Neil erinevatel suguharudel oli vaja omavahel kaupu vahetada ja see, mis neil **vahetusväärtuseks** muutus, oligi esimeseks rahaks. Asju omavahel vahetades hakati ka pidama arvestust, et vahetus oleks võrdne. Ja seda võrdsust mõõdabki siis raha.

See, mismoodi raha aitab aega ja ruumi ületavaid tehinguid teha, peaks olema selge. Ühes kohas teed tööd, saad selle eest raha, tänapäeval küll elektriimpulsse ja teises kohas annad raha ära ja saad vastu näiteks suurepärase lõunasöögi. Sama kehtib ka aja suhtes. Kui meie esivanem oli väga töökas ja pani raha tallele, siis oli võimalik tema pärijatel selle eest sadakond aastat hiljem maja osta. Vähemalt teoreetiliselt peaks see nii olema. Tegelikuses see tänapäeval enam ei kehti, sest peale mitme põlvkonna pikkust rahakogumist midagi ostma minnes selgub, et rahal pole enam seda ostujõudu, mis kogumise alguses, ning selle kohta öeldakse lihtsalt „inflatsioon sõi raha ära“. Huvitav, et öeldakse „inflatsioon sõi raha ära“, keegi ei ütle, et „valitsuse rahanduspoliitika sõi raha ära“. Inflatsiooni võetakse kui midagi paratamatut ja inimeste haardest väljaspool olevat. Nii see muidugi ei ole, sest kui meenutada ajalugu, siis mitte sugugi pole inflatsioon kogu aeg raha ära söönud. Inflatsioon on konkreetsete ja selgete otsuste tagajärg. Enamasti omakasule ja väikese grupi kasule suunatud otsuste tagajärg, mis on siis looritatud ühiskonna hüvangu kuube.

Esimesed sellised otsused tehti Rooma riigis, kui järjest hakati müntides hõbedasisaldust vähendama, kuni seda enam järel polnudki, ning koos müntides oleva hõbeda lõppemisega jõudis lõpule ka Rooma riik. Kumb kumma põhjustas, kas raha lahjendamine viis riigi hukule või riigi huku lähenedes hakati raha lahjendama ehk katteta raha trükkima, on selgusetu, kuid ma kaldun arvama, et see on isevõimenduv tagasisidestatud protsess,

kus primaarne on riigi lagunemine. Heast peast ei hakata raha juurde tegema, vaid enne on juba tehtud otsuseid, mis tegemise hetkel aitavad küll mõne tulekahju kustutada, kuid mille tagajärjed on pikemas perspektiivis fataalsed. Peale Rooma riiki kulus Euroopas ligi 1000 aastat, kuni pankurid avastasid alkeemilise tõe, et on võimalik rohkem raha välja laenata, kui on nende varakambris kulda, sest mitte kunagi ei tule kõik kulla omanikud korruga oma kullale järele.

Algul laenati välja poole rohkem raha, kui oli kulda, kusjuures iga välja laenatud rahatäht tuli tagasi intressiga ehk kasumiga ja kui sa saad poole rohkem raha välja laenata, siis on su kasum ka kahekordne. Vähemalt elementaarse matemaatika järgi ja seda ideaalses maailmas, kus kõik võlad ja protsendid ilusti ära makstakse. Kahjuks me ei ela ideaalses maailmas. Ideaalses maailmas poleks laenule isegi tagatist vaja, sest laen ju tuleb alati tagasi ja ka pangal poleks vaja reserve, sest laenukahjumeid ka ei ole. Ja üldse võiks ideaalmaailmas igaüks, nii nagu pank, ise raha tekitada ja selle siis välja laenata, sest kõik maksavad ju raha tagasi. Aga jah, nii see maailm ei käi. Maailm käis päris hästi kuni selle hetkeni, mil välja sai laenata ainult seda raha, mis sul oli, nii-öelda loodusseaduste järgi, aga sel hetkel, kui tehti esimene alkeemiline operatsioon ehk laenati välja raha, mida sul polnud, maailm muutus. Järsku selgus, et ise midagi omamata saab õhust raha teha. Laenad välja raha, mida sul pole, saad tagasi protsendi võrra rohkem ning oledki rikkam. See on nüüd küll hästi primitiivne skeem¹², aga annab mingi tausta, ning lisama peab ka seda, et pangal, kes raha välja laenas oli ikkagi tagaruumis kulda ja kui mõni laen tagasi ei tulnud, siis selle kulla arvelt anti hoiustajatele ikkagi nende deponeeritud summa tagasi. Vähehaaval selgus, et see skeem töötas väga hästi ja leiti, et kulla asemel võiks välja anda hoopis paberitüki, millele on kirjutatud, et selle esitaja saab pangast nii ja nii palju kulda. See oli siis hetk, mil paber hakkas muutuma sama heaks kui kuld. Ja kuna paberi tootmise kulu ei ole võrreldav kulla kaevandamiskuluga, siis tekkis tunne, et igavese rikkuse allikas on loodud.

12 Olen muidugi kursis ka tänapäevaste terminitega nagu *kobustuslikud reservid, tasakaalus bilans ning deebet ja krediid*. Neist ma kirjutama ei hakka, sest enamus inimesi sellised kuivad sõnad ei huvita, keda aga huvitab, saavad nende kohta ise lugeda. Need on toredad sõnad, millel on isegi teoreetiline sisu, kuid mis kuidagi ei takista praeguse kriisi arenemist eepiliseks krahniks. Majandust õppinud inimestele võivad need sõnad aga anda petliku kindlustunde ja ühtlasi tausta nende uskumuste süsteemile. Kui aga vaadata sügavamalt mõne sõna tähendust, näiteks sõna „tururegulatsioon“ tähendust, siis ei tohi mööda vaadata sellest, et see sõna on omamoodi eufemism – *kus on turg, seal pole regulatsiooni, ja kus on regulatsioon, seal pole turgu*.

Esimene paberraha eksperiment sai alguse Hiinas Tangi dünastia ajal 7. sajandil. Kuna sel ajal oli juba levinud laenamine, siis laenu katteks kirjutati välja paber, mis siis võimaldas teha kaubandustehinguid kaugema vahemaa tagant. Paber vahetati peagi tagasi vaskmüntide vastu ja kõik oli väga hästi. Songi dünastiaaegse (960–1276) majandusbuumi ajal hakkas tekkima vasepuudus ja koos sellega ka müntide puudus. Mõned kaupmehed hakkasid taas välja andma paberit, mis täitis raha funktsiooni ja mis oli tagatud kaupmehe varudes oleva soola ja vaskmüntidega ning neid paberitükke peetaksegi esimeseks paberrahaks. 1024. aastal võttis võim kaupmeestelt raha väljaandmise õiguse enda monopoliks ning seda aastat võib siis lugeda paberraha sünniaastaks. Peagi on siis tulemas 1000 aasta juubel.

Tuhande aastaga juhtub paljugi ja kui vaadata inimelu, võib juhtuda, et peale 100. eluaastat hakkab inimene muutuma seniilseks. Ühiskonnas võtavad protsessid kauem aega, kuid etteruttavalt võib öelda, et ka meie rahasüsteem on juba sajandikese samuti seniilsuse tundemärkidega ning reanimatsioonipiüüded ja verevahetuse operatsioonid küll pikendavad peatse kadunukese eluiga, kuid nooruse eliksiiriks kvantitatiivset lõdvenemist ehk rahatrükki küll nimetada ei saa ega tohiks. Verevahetus ehk rahareformid, mida viimasel ajal on küll suudetud vältida, on samuti ajutised lahendused, mis võivad vanuri lõplikku lahkumist isegi mõne sajandi edasi lükata, kuid suures pildis ei muuda ka need midagi. Suurtes protsessides mõõdetakse aega sajanditega ja seetõttu on neid protsesse raske hoomata, *kui aga hakata ajalugu vaatama mitte üksikute sündmuste ja lahingute ning eraldiseisvate sõdade ajaloona, vaid terviklike protsessidena, siis muutub palju asju arusaadavamaks.* Ka paberraha võib vaadelda protsessina, mis sünnib, kasvab, jõuab õitsvasse täiskasvanuikka, loob oma suurimad saavutused, seejärel hakkab hääbuma ning mingil hetkel sureb. Kuid nii nagu vanurite puhul peetakse loomulikuks, et vanur lahkub loomulikult, mitte aga selle tõttu, et magamistuppa enam hapnikku ei lasta, peaks sama kehtima ka paberraha puhul. See on aga nüüd teema, millega ma hetkel edasi ei lähe, sest mõeldes tuleviku peale, on siin mitu võimalikku hargnemist ning iga lugeja sooviks ilmselt kuulda just teda huvitavat jada. Võimalik on arutleda maailmas praegu käimasoleva sularahavastase sõja üle, mille üks lahingutanner oli hiljuti India, kus sularaha jõuga likvideerijad said lahingus kerge võidu ning kõik elanikud pandi väga lühikese ajaga pangakontosid omama. Võimalik on arutleda krüptoraha ja võimaluse üle, et maailm on liikumas täiesti uuelaadse arveldussüsteemi poole ja võib ka arutleda teema üle, et igakord kui maailmas muutub info edastamise viis,

muutub ka rahakandja olemus.¹³ Tulen tuleviku stsenaariumite juurde veel tagasi, kuid ükskõik mis pidi maailm liigub, ta teeb seda nii, nagu tema tahab, mitte nii, kuidas ta meie arvates peaks liikuma, ja sellega tuleb leppida, mis muidugi ei tähenda, et ei võiks süveneda raha olemusse ja põhjustesse, miks praegune rahasüsteem surmatõmblustele hakkab lähenema.¹⁴ Ning nagu eelpool mainitud võib see olla normaalne protsess, sest üks füüsikute poolt seni veel kinnitamata füüsika seadus ütleb, *et kõigel, millel on algus, on ka lõpp*.¹⁵ Nii ka rahasüsteemidel.

Paberraha järgmiseks verstepostiks võib lugeda Yuani dünastia aastaid (1279–1367), kui paberraha muutus ametlikuks rahaks. Yuani dünastia on

13 Iga kord, kui info edastamine on inimkonna arengus mingi hüppe teinud, on muutunud ka raha olemus. Keele tekkimisega tekkis *naturaalmajandus* ja kaup kauba vastu vahetamine. Kirjakeele leiutamise ja savitahvlitele ajaloo üles märkimisega üheaegselt *arenesid nii matemaatika kui kauplemine ja kasutusele võeti metallraha ning tekkis orjanduslik kord*. Trükikunst ja Guttenberg andsid võimaluse *paberraha* levikuks ning panid aluse *kapitalistlikule süsteemile*. Info digitaliseerimine viib loogilise jätkuna ka kogu arveldussüsteemi üleminekule bittide kujule ehk oleme üleminekuetapis *infoühiskonda*. See kõik on normaalne evolutsiooniline protsess.

14 Etteruttavalt võib öelda, et üks inimese baasomadusi on soov üle oma varju hüpata, mis siis majanduses tähendab seda, et ringlusse lastakse raha, millel **kauba kate puudub**. See võimaldab raha emiteerijal saada ise vastav teenus või toode, ja kuna protsessid on pikad, siis võib võtta aastaid, kuni selle tegevuse negatiivsed mõjud jõuavad nähtavale, kuid need jõuavad alati – enamuses inflatsiooni või hüperinflatsioonilise stsenaariumi läbi. See eespool mainitud kauba kate, mis võiks olla raha tagatiseks, on tänapäeval asendunud **võla kattega** ehk käibel olev raha ei ole kaetud kaubaga, vaid kellegi võetud võlaga, ehk kui see keegi oma võla ära maksaks, siis see raha nii-öelda kaoks ära, ehk kui kõik inimesed, firmad, riigid oma võlad ära maksaks, siis saaks maailmas ka raha otsa. Reaalsuses on muidugi võlgade hulk suurem kui käibel oleva raha hulk, see tähendab, et isegi teoreetiliselt ei ole võimalik kõiki võlgu ära maksta ja seda ka ei plaanita, eriti riikide tasandil. Kuid kuna tegemist on jätkusuutmatu protsessiga, sest puudub iseregulatsiooni mehhanism, siis on aja möödudes tagasilöögid paratamatud ning tagasilöökkide tegelike põhjuste nägemine tänu ajakardinale hägustunud. Isegi kui maailm läheb üle digi- ja krüptorahale, on oodata tagasilööke, mis seisnevad raha ja kaupade ning teenuste tasakaalus mitte olemisest, ehk teiste sõnadega inflatsioone ja hüperinflatsioone, mille ulatused on suuremad, kui ette kujutatakse. Inflatsioonidest maailma ajaloos tuleb siin raamatus veel juttu. Hetkel tasub teadvustada seda, et krüptoraha ei ole samuti kriisiide ja krahhi eest kaitstud ehk raha juures tuleb minna juurte juurde, need muuta tugevaks ja siis saab sinna peale ehitada nii paber-, krüpto- või kuldraha. Juured on raha baasomadused ja see on üks selle raamatu teemadest.

15 Matemaatikud hoiaksin ma siinkohal kaugel eemal. Nemad räägivad mingist abstraktsest kiirest, mida küll keegi oma silmaga näinud ei ole, kuid millel pidi olema alguspunkt ja mis pidi suunduma lõpmatusse. Ning ka arvude puhul on asi segane. Kui alustada ühest ja täisarvudega edasi liikuda, siis on taas algus ilma otsata. Kui aga võtta enne ühte aluseks null, mis kõik valemid alati ära rikub, või hoopis negatiivsed arvud, mis siis asuvad kuskil tumeaine ja -energiaga samas dimensioonis, muutub kõik ikka väga segaseks.